

Η εικαστική προσέγγιση στις θεραπείες μέσω τέχνης

Γιάνα Κιλίμη

Ζωγράφος, Art Therapist

Η ιστορία της θεραπείας μέσω των εικαστικών χάνεται στα βάθη των απροσπέλαστων σπηλαίων από την εποχή των Παγετώνων, ανιχνεύεται στις αγκαλιές των ειδωλίων της γονιμότητας, καθρεφτίζεται στα ασκληπιεία δωμάτια του ονείρου και της κάθαρσης, μέχρι το σύνορο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και λίγο πριν το κατώφλι του 19ου αιώνα, τον Φρόιντ, με την αποκαλυπτική *Ερμηνεία των ονείρων*. Η Μ. Naumburg, Αμερικανίδα ψυχολόγος και αναλύτρια, στο μακρινό 1915 στη Νέα Υόρκη, θα εφαρμόσει πρώτη τη φράση του Φρόιντ: «Τα όνειρα εκφράζονται καλύτερα με εικόνες», προσέγγιση την οποία υιοθέτησε σύντομα και ο Γιουνγκ. Η Ευρώπη, η οποία πρώτη τον 19ο αιώνα ανακάλυψε πιθανά «τα αρχαιότερα δείγματα της ανθρώπινης πίστης στη δύναμη της εικόνας»¹ (σπήλαια Λασκώ, Αλταμίρα), εκπροσωπείται από τον ζωγράφο Adrian Hill γύρω στο 1945, ο οποίος –νοσηλευόμενος σε σανατόριο– οργάνωσε εργαστήρια ζωγραφικής επινοώντας τον όρο *art therapy* για τα ευεργετικά αποτελέσματα αυτής της εμπειρίας.

1. E. H. Gombrich, *Το χρονικό της τέχνης*, εκδόσεις ΜΙΕΤ, 1994.

Καθοριστικό ρόλο για τη γέννηση της θεραπείας μέσω των εικαστικών έπαιξε η συλλογή “art brut” του Jean Dubuffet με έργα ψυχασθενών από διάφορες συλλογές και γενικότερα το ενδιαφέρον των καλλιτεχνών να προσεγγίσουν και να υποκλιθούν –αλλά και να σοκαριστούν– από τα έργα συναδέλφων τους περιθωριοποιημένων, απόμακρων ανθρώπων, χαρισματικών αλλά ακατανόητων και εξωπραγματικών. Παράλληλα, η αναγνώριση της τέχνης των παιδιών –αδικημένη πριν τη δεκαετία του ’20 όταν τη θεωρούσαν «αδέξια και ανώριμη εκδοχή της τέχνης των ενηλίκων»² – αποτέλεσε «προϊκα» στα χέρια ψυχολόγων και άλλων επαγγελματιών στον χώρο της ψυχικής υγείας, μια και το παιδί –όπως μοναδικά έγραψε ο V. Lowenfeld– μέσα από την εικόνα μάς λέει πώς βλέπει τον κόσμο, πώς αισθάνεται και πώς σκέφτεται.

Το 1960, η θεραπεία μέσω των εικαστικών αναγνωρίζεται ως επάγγελμα στην Αμερική. Στη δε Αγγλία, το 1982 οι εικαστικοί θεραπευτές αναγνωρίζονται ως αυτόνομη επαγγελματική ομάδα. Στη μικρή μας, γεμάτη φως χώρα η θεραπεία μέσω των εικαστικών αρχίζει, με ιδιωτική πρωτοβουλία, να αναδύεται πριν από 20 περίπου χρόνια.

Η ζωή είναι ένα «ταξίδι ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη» γράφει ο Γιουνγκ και μοιάζει να είναι ακόμα μια *Οδύσσεια* το ταξίδι αναγνώρισης της θεραπείας μέσω των εικαστικών, σαν ένα ποτάμι με δύο όχθες: τους καλλιτέχνες από τη μία, οι οποίοι έχουν βιώσει τη λυτρωτική δύναμη της δημιουργικής διαδικασίας και αρνούνται να αναλύσουν και να αναλυθούν, καθώς η μεταφυσική ιδιότητα του βαπίσματος της δημιουργίας τους είναι οικεία· από την άλλη έχουμε τους ψυχολόγους και ψυχιάτρους, οι οποίοι είναι μαγεμένοι από το σαγηνευτικό «ένδυμα της ψυχής», λαχταρούν να γίνουν συνένοχοι αλλά και συναυτουργοί στο μυστήριο της «γέννας» του, να το ερμηνεύσουν, να το αναλύσουν, κυρίως όμως να το ξεγυμνώσουν με λάθος «εργαλεία». Το δημιουργήμα επιθυμεί σεβασμό και δεν θα αιχμαλωτιστεί ποτέ στα χέρια των λεκτικών «ληηλασιών» και αυθαίρετων ερμηνειών.

2. L. H. Chapman, *Διδακτική της Τέχνης*, Νεφέλη, 1993.

Είναι ύπαρξη αυτόνομη η οποία χρειάζεται αποδοχή και αγάπη. Εμείς οι ίδιοι, συμβολικά, μέσα από το δημιουργημά μας συμφιλιωνόμαστε με τον εαυτό μας.

Οι εικόνες κινούνται ανάμεσα στην περιπλάνηση και τη δέσμευση, την προσδοκία και τη ματαίωση. Σε μια εποχή αποδέσμευσης μέσων και δυνατοτήτων –στη χρυσή εποχή της εικονικής πραγματικότητας– λησμονήσαμε τη μέθη των κυμάτων πύργων, τα χρώματα των μεδουσών, την αρμύρα της κραυγής και του ψίθουρου. Έχουμε ανάγκη να υπάρξουμε διαφορετικά.

Η ψυχοθεραπεία για τον I. Yalom μπορεί τελικά να είναι μια δημιουργική πράξη. Η επικουρική θεραπεία, μέσω των εικαστικών και σε κάποιες περιπτώσεις εναλλακτικής ψυχοθεραπείας, υπενθυμίζει και αναγνωρίζει στην καλλιτεχνική διαδικασία ένα μονοπάτι προς το ασυνείδητο «τη μήτρα του ανθρώπινου και των εφευρέσεών του».³

Ο Μπόρχες γράφει στον *Δημιουργό*.

*Κάποιος άνθρωπος βάζει σκοπό της ζωής του να
ζωγραφίσει τον κόσμο. Χρόνια ολόκληρα γεμίζει μια
επιφάνεια με επαρχίες, βασιλεια, βουνά, κόλπους
καράβια, νησιά, ψάρια, σπίτια, εργαλεία, άστρα,
άλογα και ανθρώπους. Λίγο πριν πεθάνει ανακαλύπτει
ότι αυτός ο υπομονετικός λαβύρινθος των γραμμών
σχηματίζει την αυτοπροσωπογραφία του.⁴*

Οι φωτοσκιάσεις μιας προσωπογραφίας, η γραμμή του ορίζοντα δεν είναι ένα απλό σύνορο ανάμεσα στον ουρανό και τη γη [...] ανά πάσα στιγμή μπορεί να γίνει μια αυθαιρεσία [...] το κάθε όριο, το κάθε περίγραμμα, προσδιορίζει αλλά και αναιρεί το όριο της ανθρώπινης δυνατότητας, το αόρατο σύνορο αυτού που θεωρούμε ανέφικτο, αδύνατο, παράδοξο. Στην τέχνη όλα είναι δυνατά. Να σκοτώσεις συμβολικά και να λυτρωθείς από το φίδι, τον δράκο,

3. C. G. Jung, *Η ψυχολογία της Μεταβίβασης*, Ιάμβλικος, 1990.

4. H. L. Borges, *Ο Δημιουργός*, Ύψιλον, 1985.

τον δαίμονα, «τον σκοτεινό εχθρό», ο οποίος σχεδόν πάντα κρύβεται στις απροσπέλαστες σπηλιές του εαυτού μας.

Η απροσδιόριστη ανάγκη να ξεχαστεί ο εφιάλτης του νοσοκομείου έφερε δεκάδες παιδιά στον ξενώνα του «Ελπίδα» να γλεντάνε με τη «μάγισσα» ζωγραφική (εικ. 1).

Έργο της Ζωής Καραμέτου.
Πιλοτικό πρόγραμμα
εικαστικών για άτομα
με ειδικές ανάγκες.
Μουσείο Ελληνικής
Παιδικής Τέχνης, 1999.

Η ανάγκη για απόδραση δίνει στα χέρια χιλιάδων φυλακισμένων σύμβολα αλλόκοτα και γραμμές δυναμικές που γίνονται πουλιά και βουνοκορφές στον βωμό της ελευθερίας.

Η ανάγκη για επικοινωνία οδηγεί ανθρώπους δίχως «θέλω» και πρόσωπο να δίνουν μορφή στην επιθυμία, να εγκαταλείπουν έστω και για λίγο το σκοτάδι της μεγάλης ή μικρής ειδικής ανάγκης, να αισθάνονται λίγο θεοί...

Η έκφραση του συναισθήματος πάντα θα είναι Ανάγκη σε οποιαδήποτε μορφή της. Οι άνθρωποι δύσκολα θα πάψουν να χορεύουν, να παίζουν ρόλους, να κάνουν γκριμάτσες, να σκαλίζουν στα δέντρα ή στα παγκάκια των πάρκων την αγάπη τους, να διαδηλώνουν την εκρηκτικότητα μέσα από τα γκράφιτι στους τοίχους, να μουτζουρώνουν αμύχανα μιλώντας στο τηλέφωνο.

Συχνά μια κηλίδα χρώματος μπορεί να γίνει αφορμή για να ξετυλιχτεί κάποιο νήμα από γεγονότα έως τότε ανεξήγητα και να φέρει στο φως αλήθειες οι οποίες είχαν κλειδωθεί βαθιά μέσα μας.

Η Μορφή είναι η πραγματική εκδήλωση της ύλης, σύμφωνα με τη θεωρία του Αριστοτέλη. Το να αποκτήσουμε συνείδηση σημαίνει να πάρουμε μια μορφή. Και η «συνείδηση είναι άνθηση», όπως λέει ο Osho.

Μέσα από τη δημιουργική διαδικασία και με την καθοδήγηση του θεραπευτή μέσω των εικαστικών, ο θυμός, ο φόβος, η αγαλλίαση θα πάρουν μια μορφή, θα αναδυθούν από το εσωτερικό μας σκοτάδι και θα γίνουν ορατά και συνειδητά. Όταν ο φόβος γίνει δράκος είναι λιγότερο άγνωστος, γίνεται πιο οικείος, αντιμετωπίζεται. Η Judith Rubin, μια μεγάλη μορφή στον χώρο της θεραπείας μέσω των εικαστικών, υπενθυμίζει πως «η ανακούφιση, η ευχαρίστηση και η αίσθηση ολοκλήρωσης που αντλεί ένας άνθρωπος από μια αισθητική εμπειρία έχουν επίσης θεραπευτική αξία». Πράγματι, το πιλοτικό πρόγραμμα του Μουσείου Ελληνικής Παιδικής Τέχνης για νέους και νέες με ειδικές ανάγκες είχε ως στόχο την ψυχαγωγία, την ευχαρίστηση μέσα από τον πειραματισμό με διαφορετικά υλικά και τεχνικές, το «ταξίδι» σε έναν χώρο ονειρικό και σπάνιο (εικ. 2). Το αποτέλεσμα της συνεργασίας διέψευσε την πολύ

Σύλλογος Φίλων Παιδιών «Ελπίδα». Μια μαγική στιγμή από το εννιάμηνο πιλοτικό πρόγραμμα θεραπείας μέσω των εικαστικών στον Ξενώνα (2001-2001).

Μάιος 2004. Ο Δημήτρης, η Στέλλα, ο Διονύσης και η Μαργαρίτα μαγεμένοι από την περιπλάνησή τους στο «Δάσος», το οποίο οι ίδιοι έφεραν στο φως. (Λέσχη Ενηλίκων-Εταιρεία Προστασίας Σπαστικών).

συχνά παρεξηγημένη έννοια της ζωγραφικής, η οποία επί αιώνες ταυτίστηκε με τη μίμηση και την αναπαράσταση. Ο Δ. Κοντόπουλος γράφει σχετικά –στα «αισθητικά του»– πως «η τέχνη ποτέ δεν είχε σκοπό της να αναπαραστήσει τη φύση, μα εκείνο που υπάρχει μέσα στον άνθρωπο: εντυπώσεις, παροτρύνσεις, προσδοκίες, αίσθηση, σύλληψη και επιπόνηση του κόσμου».

Για αυτόν τον «κόσμο», τον αλλιώτικο, με τον οποίο μπορούμε και πάλι να επανασυνδεθούμε, μιλάει ο ποιητής Ράινερ Μαρία Ρίλκε:

*Η συναίσθηση πως είσαι δημιουργός, πως γεννοβολάς,
πως πλάθεις και δίνεις μορφή είναι ολότελα ασήμαντη
σαν δε βρίσκει αδιάκοπη κι απέραντη την επικύρωση και
την επαλήθευσή της μες στον κόσμο, σαν δεν επιδοκιμάζεται
μύριες και μύριες φορές απ' τα πράγματα και τα ζώα – κι η
χαρά που σου δίνει είναι έτσι ανείπωτα όμορφη και πλέρια,
μόνο και μόνο επειδή την πλημμυρίζουν πανάρχαιες κληρο-
νομημένες θύμψες από καρποφορίες και γεννοβολήματα
εκατομμυρίων υπάρξεων.*

Η ύπαρξη της θεραπείας μέσω των εικαστικών υπενθυμίζει το γεγονός ότι «η τέχνη δεν είναι κατασκευή, τεχνούργημα ή επιδέξια σχέση με έναν εξωτερικό χώρο και κόσμο. Είναι αληθινά η “άναρθηρη κραυγή” για την οποία μιλά ο

Ερμής ο Τρισμέγιστος, αυτή η κραυγή η οποία έμοιαζε να είναι η φωνή του φωτός». ⁵ Ευχή είναι, σαν άλλος αιγυπτιακός σκαραβαίος –σύμβολο του ανατέλλοντος ηλίου και της ανάστασης– να συνεχίζει να «σπρώχνει κάθε πρωί τον ηλιακό δίσκο πάνω από τον ορίζοντα των προβλημάτων μας και να τον κάνει να ανατέλλει».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Gombrich, E.H., *Τέχνη και ψευδαίσθηση*, Νεφέλη, 1995.
- Jung, C.G., *Σύμβολα της Μεταμόρφωσης*, Αρσενίδης.
- , *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του*, Αρσενίδης.
- Campbell, J., *Ο ήρωας με τα χίλια πρόσωπα*, Ιάμβλικος, 2001.
- Kandinsky, W., *Για το πνευματικό στην Τέχνη*, Νεφέλη, 1981.
- Jennings Sue, Minde Ase, *Μάσκες της ψυχής*, Ελληνικά Γράμματα, 1996.
- Dalley T., Case C., Halliday D., κ.ά., *Θεραπεία μέσω Τέχνης – Η Εικαστική προσέγγιση*, Ελληνικά Γράμματα, 1995.
- Landgarten, H.B., *Οικογενειακή Εικαστική θεραπεία*, Ελληνικά Γράμματα, 1999.
- Milner, M., *Όταν δεν μπορείς να ζωγραφίσεις*, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- Rubin, J.A., *Θεραπεύοντας παιδιά μέσα από την Τέχνη*, Ελληνικά Γράμματα, 1997.
- Σάλλα-Δοκουμετζίδη, Τ., *Δημιουργική φαντασία και παιδική τέχνη*, Εξάντας, 1996.
- Γκλον Τόμας & Σιλκ Ανζελ, *Η ψυχολογία του παιδικού σχεδίου*, Καστανιώτης.
- Φίσερ, Ε., *Η αναγκαιότητα της τέχνης*, Θεμέλιο.

5. Μ. Μερλώ - Ποντύ, *Η αμφιβολία του Σεζάν – Το μάτι και το πνεύμα*, Νεφέλη, 1991.